

Vladimir Geiger, Suzana Leček, *Krivnja i kazna. Politika odmazde i sudski proces ministru u Vladi NDH Živanu Kuveždiću 1948. – 1949.* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranja, 2018), 472 str.

Intrigantna biografija Živana Kuveždića bila je dovoljan poticaj da autori krenu u detaljna istraživanja, a iscrpan arhivski materijal samo je bio dodatni motiv za nastanak ove knjige. Knjiga o sudskom procesu Živanu Kuveždiću, ministru bez resora u Vladi Nezavisne Države Hrvatske (NDH), prvenstveno je knjiga građe. No, osim što donosi ključne dokumente sa sudskoga procesa, ona oslikava cijeli jedan sustav poratnoga obračuna komunističkoga režima s *narodnim neprijateljem* – u punom smislu tih riječi. Upravo je Kuveždićev slučaj odličan primjer položaja pojedinca u poratnoj politici retribucije u Hrvatskoj, tj. Jugoslaviji.

Ključni dio knjige podijeljen je na tri dijela. U uvodnoj studiji autori iznose detaljan prikaz kolaboracije i poratne politike odmazde u Europi. Analiza širega političkoga konteksta nužna je da bi se što preciznije prikazali uvjeti u kojima se odvijao Kuveždićev sudski proces (str. 13 – 35). U Kuveždićevu životopisu koji slijedi autori su skupili sve podatke koji su im bili dostupni o njegovu djelovanju i životu (str. 36 – 55). Treći dio donosi nam prikaz istražnoga i sudskoga postupka protiv Kuveždića (str. 56 – 70). Nakon zaključnih razmatranja (str. 80 – 82) slijedi najopširniji dio knjige, u kojem su kronološki prikazani dokumenti sa sudskoga procesa Živanu Kuveždiću (str. 85 – 375). Izabrani slikovni prilozi zaokružuju cjelokupnu priču i dokazuju da se iza arhivskih dokumenata krije život pojedinca (str. 379 – 419). Završni dio knjige čine sažetak na engleskom jeziku (str. 421 – 424), popis izvora i literature (str. 425 – 449) te imensko i mjesno kazalo (str. 451 – 472).

Posljedice Drugoga svjetskog rata bile su do tada neslučenih razmjera. Brojno stradanje civilnoga stanovništva kao i „kolateralne” žrtve potaknuli su i pitanje krivnje za počinjene zločine te potrebu da se oni primjereno kazne. Gotovo istovremeno počelo je i teorijsko zanimanje srodnih disciplina za tu problematiku. Rezultat za brojne rasprave i knjige koje su nastojale (ili još uvijek nastoje) objasniti složeni fenomen povijesti poraća, a pritom ne relativizirati počinjene zločine i odgovornost za njih. Autori minuciozno razlažu pojmove koji se danas vežu uz sustav obračuna s kolaboracijom – odmazda ili retribucija, čistke i tranzicijska pravda. Zaključuju da je poratna politika odmazde počivala na stvaranju novih pravnih temelja jer postojeći nisu određivali odgovarajuće kazne za počinjene zločine. Drugo pitanje odnosilo se na definiranje počinitelja, što je otvaralo novi problem, posebice s obzirom na masovnost ratne kolaboracije. Proizašli odgovori bili su dalekosežni, oblikujući čak i današnja shvaćanja. Nakon detaljne raščlambe autori pravilno zaključuju da su poratnu politiku odmazde obilježila tri nova postupka: nova definicija ratnoga zločina i uspostava izvanrednih sudova, masovnost kažnjavanja (s opravdanom podjelom na zemlje europskoga Zapada i Istoka) te činjenica da se prvi put sudilo i državnim poglavarima.

Postavlja se pitanje: kolika je bila osobna krivnja Živana Kuveždića, ministra bez resora u Vladi NDH? Dio odgovora svakako se krije i u njegovoj biografiji. Rođen je 1887. u seljačkoj obitelji u Ilači kraj Tovarnika (Srijem). Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Kuveždić postaje članom Hrvatske pučke/republikanske seljačke stranke. Jasno je da je Kuveždić imao važnu ulogu u stvaranju mreže Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Srijemu. Na skupštinskim izborima 1935. i 1938. izabran

je za narodnoga zastupnika za izborni kotar Šid te je, s obzirom na okolnosti, svoje djelovanje usmjerio na to područje i na svoje rodno mjesto te njihov gospodarski i kulturni napredak. Kuveždićev predratni rad nije upućivao na moguće podržavanje ustaštva, no može se pretpostaviti da je upravo splet brojnih lokalnih okolnosti utjecao na to da je već u travnju 1941. s članovima šidskoga HSS-a izjavio lojalnost režimu NDH, a 10. kolovoza pristupio Ustaškom pokretu. Odazvao se i pozivu da uđe u Sabor NDH – iako je bilo jasno da državna politika ne ide u dobrom smjeru. O Kuveždićevu djelovanju u Saboru ne postoje konkretni podaci, no dužnosti koje je preuzimao bile su uglavnom vezane uz gospodarstvo i nisu imale utjecaja na donošenje važnijih odluka. U listopadu 1943. imenovan je državnim ministrom (bez resora). Na tom položaju dočekao je kraj rata. Njegova funkcija nije imala neki veći utjecaj, a njegova politička moć bila je uistinu ograničena. Svoj utjecaj nerijetko je koristio da bi, na lokalnoj razini, pružio otpor ustaškoj politici. U svibnju 1945. sa šesnaest članova Vlade NDH povukao se prema Austriji. Sljedeće tri godine proveo je u savezničkim logorima u Italiji i Njemačkoj. Kao posljednji od izručenih ministara NDH, Kuveždić je predan jugoslavenskim vlastima 2. kolovoza 1948. godine. Nakon ispitivanja u Beogradu i Zagrebu, 27. ožujka 1949. presudom Okružnoga suda za grad Zagreb osuđen je na smrt strijeljanjem. Presuda je potvrđena na Vrhovnom sudu Narodne Republike Hrvatske i Prezidijumu Federativne Narodne Republike Jugoslavije, a strijeljan je 28. svibnja 1949. godine.

Analiza dokumenata pokazuje da istražni postupak i sudski proces protiv Živana Kuveždića predstavljaju „drugi val” obračuna, u kojem su se uglavnom našli pristaše HSS-a i Katolička crkva. U Kuveždićevu slučaju dodatno je inkriminirajuće bilo dobrovoljno djelovanje za vrijeme NDH. Otegotna okolnost bila je činjenica da je poratni pravosudni sustav bio pod izrazitim utjecajem politike, a sama procedura sudovanja 1949. još uvijek je imala neka obilježja izvanrednih sudova. Uprava državne bezbednosti (UDBA) i dalje je pripremala procese i sastavljala prijedloge za podizanje optužnice. Odlučujuća uloga tužilaštva dovodila je u pitanje bilo kakav utjecaj sudaca i odvjetništva. Kuveždićev istražni postupak trajao je sedam mjeseci, iako je njegov glavni dio obavljen u prva tri mjeseca. Premda je dvanaest ispitivanja provedeno vrlo iscrpno, zapisnici donose samo ono što je tužitelj sumirao. Prikupljeni materijal UDBA je predala javnom tužilaštvu s prijedlogom da se optuženoga izvede pred sud. Cijeli sudski proces (u predmetu protiv Zvonka Kovačevića i dr.) trajao je sedam dana. Iz uvodnoga dijela optužnice jasno je da je proces imao zadatak obračuna i općenito s politikom HSS-a. Većina optužbi potkrepljuje se upravo Kuveždićevim odgovorima u istražnom postupku, no treba imati na umu da su ti odgovori potvrđivali činjenice koje su bile poznate, ali njegovu interpretaciju zbog čega je nešto učinio tužilaštvo nikada nije razmatralo i/ili prihvatilo. Njihova „verzija” bolje je odgovarala zakonskim člancima koji su određivali najtežu kaznu. Jednako tako optužnica nije spominjala ništa od onoga što bi se eventualno moglo uzeti u obzir kao olakotna okolnost. Javna rasprava održana je 26. ožujka 1949., a presuda je donesena idućega dana. Tijek procesa, argumentacija optužnice i presude pokazuju dobro uhodani obrazac, stoga ne čudi previše izrečena kazna na smrt strijeljanjem, trajni gubitak svih građanskih prava te potpunu konfiskaciju imovine. Živan Kuveždić strijeljan je na Mirogoju, a grobno mu mjesto nije poznato. Iz toga je čina jasno koliko je malo život pojedinca vrijedio u ono vrijeme. U skladu sa svime iznesenim autori zaključuju da bi se Kuveždić zbog svojega držanja u ratu zasigurno u svim europskim državama našao pred sudom. Takav oblik kolaboracije tražio je i polaganje odgovornosti nakon završetka ratnih operacija. No, u većini država krivnja zbog kolaboracije nije izjed-

načavana s počinjenjem ratnoga zločina. Ipak, u Hrvatskoj/Jugoslaviji revolucija je podrazumijevala i konkretne žrtve.

Nakon zaključnih razmatranja slijedi najopsežnije poglavlje s izvornim dokumentima vezanim uz istražni i sudski postupak protiv Kuveždića. Glavni dio dokumenata čuva se u fondu Okružnoga narodnog suda za grad Zagreb u Državnom arhivu u Zagrebu. Radi lakšega korištenja i razumijevanja objavljeni dokumenti popraćeni su dodatnim objašnjenjima u bilješkama te popisom korištenih kratica. Tako objavljeni dokumenti nisu „opterećeni” interpretacijama i dopuštaju da čitatelj sam pronađe svoje odgovore ili pak otvori neka nova pitanja.

Na kraju možemo sa sigurnošću reći da nam autori u svojoj knjizi o Živanu Kuveždiću nisu ostavili mnogo neodgovorenih pitanja. Detaljno i sistematično pokazali su da je osnovni i najvažniji zadatak pravnoga sustava ocijeniti stupanj krivnje i odrediti razmjernu kaznu. Dokumenti objavljeni u ovoj knjizi prikazuju cjelovit istražni i sudski proces, od Kuveždićeve prve izjave pa sve do izvršenja smrtne presude. U skladu s tim postavlja se pitanje koliko je sud uistinu uspio procijeniti Kuveždićevu krivnju i je li izrečena presuda odgovarala težini počinjenog djela. Jednako tako postavlja se pitanje je li sud doista sudio po profesionalnoj savjesti i odgovornosti te koliko je zapravo bio korišten kao instrument političke moći. Osim kažnjavanja krivaca, sudovi su trebali potvrditi legitimitet nove vlasti, onemogućiti potencijalne neprijatelje i osigurati redistribuciju bogatstva. Iako je to pravilo vrijedilo za cijelu poratnu Europu, njezin istočni dio mnogo je duže zadržao svoj „revolucionarni” element kao dominantan. Između tih krajnosti, i u složenom kontekstu „surovoga mira”, kako to prikladno naziva Mark Mazower, utkana je sudbina Živana Kuveždića kao i mnogih pojedinaca o kojima hrvatska historiografija tek mora dati odgovor jer, kako i autori napominju, upravo pojedinačno odražava svu složenost općega.

Martina Grahek Ravančić

Stipe Kljaić, *Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017), 436 str.

Stipe Kljaić znanstveni je suradnik Hrvatskoga instituta za povijest. Ova je knjiga nastala na temelju njegove doktorske disertacije obranjene 2015. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U odnosu na nju, naglašava autor, knjiga je poboljšana i proširena, a iz tiska izlazi kao rezultat osmogodišnjega rada. *Nikada više Jugoslavija* objavljena je u sklopu projekta „Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma” voditelja dr. sc. Zdenka Radelića, koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Nakon predgovora i uvodnoga dijela slijedi sedam većih poglavlja s nizom podcjelina i zaključkom, a tu su i popis izvora i literature, popis kratica i kazalo imena. Knjiga je opremljena i mnoštvom crno-bijelih fotografija.

U uvodnom dijelu (str. 11 – 30) autor najprije ukratko ocrtava različita shvaćanja uloge intelektualaca od antike pa sve do XX. stoljeća. Kljaić naglašava primarni interes za intelektualce koji su pozdravili stvaranje hrvatske države 1941., iako zahvaća širu inteligenciju 1929. – 1945. godine. Tematsku os postavlja oko njihovih stavova